

ציונות יהדות מוקרטית לדרך

"וַיֵּצֵאוּ יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלֵיהֶם... וְלָתֵת לָהֶם צִידָה לַדֶּרֶךְ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן..."

בראשית מב, 25

מזכיר ממונה

6202 1"6

רציונאל:

ט"ו בשבט מהווה דוגמה לחג, שבמהלך הדורות צבר משמעויות ותכנים, כשבכל תקופה מטענים אותו בערכים רלבנטיים לתקופה.

בתנ"ך, ט"ו בשבט אינו מוזכר כתאריך. לראשונה, הוא מופיע במשנה כתאריך הלכתי המציין את תחילת שנת המעשר, כלומר המס החקלאי. הכוונה המקורית של המשנה לא הייתה לקבוע חג, אלא לציין תאריך בלוח השנה החקלאי של התעוררות האילן, וזאת לצורך קיום מצווה חשובה הכתובה בתורה והיא מצוות המעשר והעורלה. התורה מצווה על כול אדם מישראל להפריש מעשר מפירות האילן של אותה שנה עבור הכהנים והלוויים שעבדו בביהמ"ק או עבור העניים. חשוב לציין כי אסור היה לתת מעשר הפירות של שנה אחת עבור פירות של שנה חדשה, לכן, היה הכרחי לקבוע מתי יחול ראש השנה לאילן. חכמינו שהיו חקלאים הגיעו למסקנה כי חמישה עשר בשבט הוא בערך המועד שבו מפסיק העץ לרוות מגשמי השנה שעברה ומתחיל לחיות על גשמי השנה החדשה. כמו כן הם קבעו כי זהו המועד בו מתחיל תהליך צמיחת הפירות, הנקרא "חניטה". כלומר זהו הזמן שבו העץ מתעורר מהתרדמת שהיה שרוי בה במהלך החורף. לכן קבעו החכמים שבכל פעם שאנו מגיעים לתאריך ט"ו בשבט העץ גדל בשנה נוספת. ב - 15 בשבט בודקים כמה פירות יש על העצים, ומסמכים הפירות מפרישים מעשר עד לט"ו בשבט בשנה הבאה. מצוות המעשר חלה רק על פירות א"י והיא מצווה התלויה בארץ.

בתקופת הגלות, שבה לא הפרישו מעשר, ציינו יום זה באכילת פירות יבשים, כביטוי לגעגועי העם לארצו. בגניזה הקהירית נמצאו פיוטים מהמאה העשירית והאחת העשרה, המציינים את ט"ו בשבט כיום אכילת פירות ארץ ישראל, ומכאן הפך תאריך זה לחג אכילת פירות יבשים וטריים כסמל של כיסופי יהודי הגולה לא"י.

במאה ה - 17, בחוגי המקובלים בצפת, הנהיגו בחמישה עשר בשבט סדר ליל האילנות, שבמהלכו אכלו 30 סוגי פירות טריים ויבשים מפירות הארץ וקראו קטעים מהתורה ומהתלמוד העוסקים בשבח הארץ. הפירות שהיו על שולחן הסדר, מייצגים שלושה עולמות, שתורת האר"י עוסקת בהם:

- עולם העשייה - מסומל בפירות נקלפים שתוכם נאכל וקליפתם החיצונית נזרקת.
- עולם היצירה - מסומל בפירות שקליפתם החיצונית נאכלת ותוכם נזרק.
- עולם הבריאה - מסומל בפירות שנאכלים בשלמותם.

הרעיון באכילת הפירות היה לברך כמה שיותר ברכות.

עם תחילת תהליך התחייה הלאומית, הפך ט"ו בשבט לחג נטיעות (1890). אנשי העלייה הראשונה, שהושפעו מרעיונות הנביאים על גאולת הארץ וגאולת עצי א"י כהקדמה לגאולת עם ישראל, צרפו למנהגי החמישה עשר בשבט את מנהג נטיעת העצים על פי הכתוב בספר ויקרא פרק י"ט, פס 23-25: "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם עורלתו את פרי, 3 שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו, אני ה' אלוהיכם".

בימינו, כאשר נטיעת עצים מתבצעת באופן מתוכנן ע"י הקרן הקיימת, התווסף לט"ו בשבט הערך של עיסוק באיכות הסביבה ושמירת הטבע. השבוע שבו חל ט"ו בשבט מוכרז כשבוע הגנת הטבע ע"י רשויות וגופים שמטרתם הגנת הטבע, וכן נהוג לטייל בארץ ולחנך לאהבת הארץ.

בט"ו בשבט מציינים גם את יום הולדתה של הכנסת, משום שבט"ו בשבט 1949 התאספה לראשונה מאז הקמת המדינה, האסיפה המכוננת.

חשיפת תהליך התפתחותו של החג בפני התלמידים מאפשרת הבנה כי רעיונות וערכים המצויים בבסיסו של היום מימי קדם, מקבלים משמעות ערכית שונה בהתאם לצרכים ולערכים של כל דור.

הבנה זו מזמינה את התלמידים לברר ערכים רלבנטיים לימינו ולתת משמעות אקטואלית לחג. זוהי הזמנה להיות "בן בית" בתרבות היהודית.

לגליון זה, הכנסנו טקסטים העוסקים בגלגולו של ט"ו בשבט במהלך הדורות, וכן בטקסטים העוסקים בערכים הבסיסיים שבחג כדי להזמין את התלמידים לשיח התרבותי שמנהלת היהדות סביב הערכים הסגוליים של החג.

מטרות

- להכיר טקסטים מארון הספרים היהודי.
- להכיר את הנרטיב של ט"ו בשבט במהלך הדורות.
- לזהות ערכים ורעיונות העומדים בבסיסו של החג.
- לטפח יכולת השוואה בין טקסטים, הסקת מסקנות ונקיטת עמדה מבוססת.
- לטפח כישורי עבודה בצוות ושיח עמיתים סביב טקסטים.
- לטפח חשיבה ביקורתית בדיון בסוגיות ערכיות.

המלצות לדרכי הוראה - למידה: הדגשים, הרחבות

- בגליון זה שלוש יחידות:

- ט"ו בשבט: גלגולו של חג

- ערכים ורעיונות בט"ו בשבט

- ט"ו בשבט וכנסת ישראל

לכל אחת מהיחידות יש להקדיש לפחות שיעורים. ניתן לבחור אחת מהן, או לעסוק בכולן, בהתאם לזמן העומד לרשותכם.

- לגליון זה מצורפים תמונות ותצלומים המהווים טקסטים לכל דבר. אנו ממליצים להשתמש בטקסטים החזותיים להפקת מידע וברור עמדות. המטלות המצורפות לטקסטים החזותיים מכוונות את התלמידים לכך. חשוב גם לעורר מודעותם של התלמידים לכך, שאפשר להפיק מידע מטקסט חזותי באותה מידה שניתן להפיק מידע מטקסט מילולי.

- בין הטקסטים העוסקים במשמעות ט"ו בשבט בתקופת המשנה, מצוי הפולמוס בין בית הלל ובית שמאי: אלה קובעים את התאריך לאחד בשבט, ואלה לחמישה עשר בו. זוהי הזדמנות מצוינת להכיר את ההבדלים בתפיסת עולמם של הלל ושמאי. מורה המעוניין להרחיב בנושא, מוזמן להפנות את התלמידים למאמרו של מאיר בן שחר בקישור הבא: <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/741daf.htm> או לנספח 1 המצורף. במאמר זה ישנם הדגשים ופרשנויות נוספות על החג וגלגולו, והוא מומלץ מאוד, לפחות כטקסט למורה.

- טקסטים מומלצים נוספים להרחבת העיסוק בגעגועים לא"י כפי שהם באים לידי ביטוי בט"ו בשבט, מצורפים בנספח 2. כדאי להעלות לדיון את השאלה - האם געגועים אלה תרמו להגשמת השיבה לא"י בתקופת הציונות, וכיצד? האם אפשר להתגעגע לארץ ישראל גם אחרי שכבר הגענו אליה?

- בסוף היחידה - גילגולו של ט"ו בשבט, מומלץ לסכם בעבודה אישית, שתאפשר ביטוי לערכים ולתובנות שהופנמו במהלך הלימוד וכן, מומלצת יצירת טקסט חזותי (כרזה/צילום שתאפשר לתלמיד להביע עמדה אישית ויצירתית בתחום).
- היחידה - ערכים ורעיונות בט"ו בשבט - עוסקת בערכי הקיימות והמצווה "בל תשחית", ברעיון "כי האדם עץ השדה", ובהקבלה הנבואית בין גאולת הארץ לגאולת עם ישראל. יחד עם זאת, קיימים ערכים נוספים שניתן לעסוק בהם בהקשר לחג:
 - יישוב הארץ
 - אהבת הארץ
 - שורשים
 - זהות ועוד.

להרחבת העיסוק בקיימות ואיכות הסביבה ראו נספח 3: כתבה מה - 4.12.09 העוסקת בחקיקה למען איכות הסביבה (ניתן לעסוק בכתבה זו גם בהקשר של היחידה: ט"ו בשבט וכנסת ישראל) ולדון בשאלה: האם עוד יש קשר בין איכות הסביבה וראש השנה לאילנות? התלמידים יוכלו להדגים את עמדתם באמצעות הצעות החוק שעומדות על הפרק.

נספחים:

ו. ט"ו בשבט / מאיר כן-אל

במאמר זה ברצוני לסקור את הגילגולים השונים שעברו על ט"ו בשבט, לנסות להבין את פשרם ומשמעותם, ולבסוף להציע הסבר לשינויים אלו המסתמך על ההשתלשלות שתתואר להלן.

המקור התנאי ליום ט"ו בשבט מצוי במשנה הפותחת את מסכת ראש-השנה: "באחד בשבט ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו". בחינה ראשונית של המשנה מלמדת שב"ה נתקו את ר"ה לאילן ממערך ראשי השנים המוצג במשנה - כל ראשי השנים המופיעים במשנה חלים בראשון לחודש, ואילו ר"ה לאילן, לשיטת ב"ה, חל באמצע החודש.

נראה שה"משנים" או ה"מחדשים" היו בית הלל, ששינו כנראה מהנוהג שב"ש מעלים, וזאת משום שבדרך כלל ב"ש נוקטים בדרך המסורתית ואינם משנים ממה שנהוג היה בימי הקדמונים [1]. שנית, על רקע המבנה של המשנה, הרי ברור שב"ש ממשיכים או מייצגים תפיסה עקרונית ביחס לראשי שנים שאמורים לחול בראשון לחודש, בעוד שב"ה חורגים מהמסגרת הקלנדרית הזו [2].

חגי חודש וחגי תקופה

ננסה כעת לברר מהו טיב ההצעה של בית הלל [3]. בתורה ישנן שתי מערכות חגים מבחינה קלנדרית: חגי אמצע החודש - שלושת הרגלים, וחגים הקשורים בתחילת החודש - ראשי החדשים עצמם וגם ראש השנה. כאשר ב"ה מעבירים את ראש השנה לאילן לאמצע החודש, הם למעשה משנים את הסביבה הקלנדרית שלו, ממערכת המועדים של הראשון לחודש למערכת מועדי אמצע החודש.

אחד המאפיינים של חגי אמצע החודש הוא שהם גם חגי טבע, הקשורים במחזור החקלאי. חג המצות, שחל בט"ו בחודש [4], חל בחודש האביב: "שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלקיך... לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני..." (דברים ט"ז, א-ג). כאשר לשבועות, הדברים מפורשים קצת יותר: "וחג שבעת תעשה לך בכורי קציר חיטים" (שמות ל"ד, כב).

אמנם חג הקציר חל, כידוע, בשישי לחודש סיון, אך יש לשים לב לכך כי למעשה בתורה לא מופיע התאריך של חג הקציר, והתאריך נקבע עפ"י המרחק מהיום הראשון של חג המצות: "וספרתם לכם ממחרת השבת, מיום הביאכם את עמר התנופה, שבע שבתות תמימות תהיינה" (ויקרא כ"ג, טו). עפ"י חז"ל, מתחילים למנות לחג הקציר החל ממחרת יו"ט ראשון של חג המצות, כלומר חג השבועות נקבע למעשה עפ"י אמצע חודש ניסן.

ולבסוף - חג האסיף: "...וחג האסוף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה" (שמות כ"ג, טז). חג האסיף הוא כמובן חג הסוכות, שאף הוא חל באמצע החודש.

[1] ביחס לב"ש כמסורתנים, הצמודים למנהגים ולמסורות קדומות, עיין: "בית שמאי ומאבק הקנאים נגד רומי", ישראל בן שלום, יד יצחק בן צבי, ירושלים תשנ"ד (עמ' 177, ובכל פרק ה' בספר).

[2] הירושלמי על אתר אכן תמה, מסיבה זו, על שיטת ב"ה, שכן עפ"י הירושלמי לא ייתכן ששנה תתחיל באמצע החודש. במילים אחרות - המחזור השנתי צריך להיות צמוד למחזור החודשים.

[3] הגמ' בדף יד אמנם עוסקת בשאלה מדוע הועבר ראש השנה לאילן ל-ט"ו בשבט, אך כעת אנו עוסקים במשמעות הקלנדרית של המעבר מהראשון לחודש לאמצע החודש.

[4] "ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג שבעת ימים מצות יאכל" (במדבר כ"ח, יז).

ראוי להדגיש כי הפעם הראשונה שבה מובאים שלושת הרגלים כמערכת אחת הינה מיד לאחר מתן-תורה, בסוף פרשת משפטים: "שלוש רגלים תחג לי בשנה. את חג המצות תשמר, שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתך למועד חדש האביב, כי בו יצאת ממצרים, ולא יראו פני ריקם. וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה, וחג האסיף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה" (שמות כ"ג, יד-טז). מפרשיה זו עולה כי הרגלים קשורים בעונות החקלאיות ומעוגנים במחזור החקלאי, וכמו-כן שהמסגרת הקלנדרית של החגים איננה החודשים אלא השנה. מכאן ברור שהשנה שבה קשורים הרגלים היא שנת השמש, שכן הלוח השמשי מתואם באופן מלא עם עונות השנה. העובדה שלא מוצבת כאן גם מסגרת של חודשים, מעידה על כך שאיננו עוסקים כאן בלוח שמשי-ירחי, אלא בלוח שמשי בלבד[5].

לסיכום, המעבר של ר"ה לאילן מהראשון בחודש לאמצע החודש, מעגן אותו במחזור חיים ובמסגרת קלנדרית שונה. ט"ו בשבט מעוגן במחזור החגים החקלאיים, וביחד עם זה הוא גם נתון למסגרת הלוח השמשי[6].

ירח, שמש, אדם

שני לוחות השנה מתארים שני מקצבי זמן שונים ושתי תודעות שונות. הלוח הירחי איננו מתחשב בפעילות האנושית ע"ג האדמה, ולכן הוא משמש למעקב אחר שינויי זמן בלבד. מניית זמן זו איננה קשורה לשום פעילות אנושית, וההיבט המחזורי של הזמן בולט יותר בלוח הירחי, משום שהמחזור עצמו הינו קצר למדי מצד אחד, ומצד שני האדם לא אמור להגיע לשום הישגים ארציים הקשורים במחזור זה. חיים המתנהלים עפ"י המחזור הירחי מתנהלים בתודעה פטליסטית, לפיה כל תהליכי הלידה, הצמיחה, ההזדקנות ולבסוף המוות קבועים מראש. האדם אינו מתנהל באופן עצמאי בעולם; הוא כפוף לרוחות חזקים ממנו השולטים בגורלו.

הלוח השמשי, לעומת זאת, מציב את הפעילות האנושית על פני האדמה במרכז הויתו. הלוח מתאים לעונות השנה, ועל כן הוא מתאים למחזור החקלאי. המחזור החקלאי, בניגוד למחזור הירחי, מציין התקדמות של ממש לאורך ציר הזמן. התודעה האנושית, שמתפתחת בזיקה למחזור השמשי, הינה תודעה הומניסטית שמדגישה את פעילות האדם, ואת העובדה שהאדם שולט בטבע ובגורלו. ואמנם, אנו יודעים כי בתרבות הרומית שבה ההומניזם היה מאושיות התרבות, הלוח הנקוט בידם היה לוח שמשי. לעומת זאת בתרבויות המסופוטמיות שלא הצטיינו בהומניזם, הלוח הנקוט בידם היה לוח ירחי-שמשי, כלומר שהיה זה לוח ירחי מעיקרו, שתואם לשנת השמש ע"מ להסדיר את הפעילות החקלאית החיונית[7].

המהפיכה של בית הלל

עד עתה דנו במסגרת הקלנדרית של ט"ו בשבט. ננסה כעת לפתח את המשמעויות הגלומות בט"ו בשבט, הן כחג טבע והן כשייך ללוח השמשי.

ב"ה משנים את משמעותו ותוכנו של ר"ה השנה לאילן. כל עוד ר"ה לאילן היה בראשון לחודש וקשור למחזור הירחי, על כל המשתמע מכך, המשמעות המרכזית של ראש השנה לאילן היתה נטילת המעשרות והענקתם לכהן, ללוי או לעניים. אליבא דב"ש האדם לא היה אמור לקיים שום דיאלוג עם הטבע שסביבו, והטבע נתפס לכל היותר כמאפשר לו לקיים את מצוות הפרשת תרומות ומעשרות. בית הלל הכניסו מימד נוסף לר"ה השנה לאילן - מעתה היה זה מועד שבו התנהל דיאלוג עם הטבע. האדם, לשיטת ב"ה, הינו מתווך בין האל לטבע.

חשוב להדגיש כי לשיטת ב"ה נודע כעת לאדם תפקיד כפול: מחד גיסא, האדם הוא אדון ושולט בטבע; תיאור זה של יחס האדם לטבע עולה בקנה אחד עם שיוכו של ר"ה לאילן למחזור השמשי. ואולם מאידך גיסא, תכנו של ט"ו בשבט - הגדרת שנת המעשרות - נותר בעינו, ועל כן בה במידה שהאדם נוטל מן הטבע הוא נותן את מה שנטל לאלוקיו. כך נוצרה כפילות בטיבו של יום ט"ו בשבט עצמו, כפילות שמבטאת את טיבו הכפול של האדם.

[5] אמנם בעם ישראל נקבע הלוח השמשי-ירחי, אבל עפ"י הגמ' בסנהדרין דף יא: - "ת"ר על שלושה דברים מעברין את השנה: על האביב ועל פירות האילן ועל התקופה" - מסתבר שהתיאום עם הלוח השמשי נעשה בשני ההקשרים שצוינו, דהיינו גם ברמה החקלאית, וגם תיאום מלא ללוח השמשי (זהו מובנו של המושג "תקופה", ועיין במפרשים שם).

[6] מעניין לראות כי השאלה באיזה מסגרת קלנדרית, שמשית או ירחית, יש לעגן את ט"ו בשבט, עולה בגמ' ר"ה דף טו: ר' יוחנן שואל את ר' ינאי מה קובע לגבי אתרוג, האם "שבט דחדשים או שבט דתקופה", ורש"י על אתר מסביר שההתלבטות היא בין חודשי הלבנה לשנת החמה.

[7] לעיון נוסף בנושא התרבויות הקשורות בשמש ובירח עיין: Patterns in Comparative Religion, Mircea Eliade, University of Nebraska Press, 1966.

רצונות וחג הנטיעות

ב- 100 שנים האחרונות נתווסף לט"ו בשבט מימד, שנעשה לידוע ולמוכר ביותר. עם תחילת שיבת עם ישראל לארצו נוצר ע"י אנשי העליה השניה והשלישית מחזור חגים ציוני. מחזור זה מורכב ממועדים ישנים שהוענק להם תוכן חדש, דוגמת ט"ו בשבט, ל"ג בעומר, שבועות ועוד; ומתארכי אזכור ציוניים דוגמת כ' בתמוז - יום פטירת הרצל, י"א באדר - יום תל-חי, וכיוצ"ב[8].

במסגרת המאמץ הציוני לשוות למועדים מסורתיים תכנים חדשים ברוח הציונות, נעשה ט"ו בשבט לחג הנטיעות. זהו שינוי מרחיק לכת בטיבו של החג. ראשית, ט"ו בשבט נותק מהקשרו ההלכתי; ואולם חשובה מכך היא העובדה שהוענק לו תוכן חדש, השונה מזה של שאר חגי הטבע.

בחג הקציר ובחג האסיף האתר שבו מתרחשת הפעילות הינו השדה. הפרקטיקות המתרחשות באתר זה הינן חד-כיווניות ודכאוניות בטיבן. הן חד-כיווניות משום שהאדם רק לוקח מהטבע, והן דכאוניות משום שפעולת הנטילה כרוכה למעשה בפגיעה במחזור הטבעי, שכן האדם נוטל מן הטבע את הזרעים והפירות שצריכים להצמיח דור חדש של פירות בעונות הבאות.

בט"ו בשבט האתר נותר השדה, אבל כעת זהו שדה בור שלא קיים בו "טבע", והפרקטיות המתרחשות בו נעות בכיוון ההפוך - האדם נותן לטבע. הוא מביא מעצמו שתילים וזרעים על מנת ליצור מחזור חדש של חיים בטבע.

ואולם, בחינה מעמיקה יותר של ט"ו בשבט הציוני מגלה, שעל אף שלכאורה הפרקטיות נשתנו מנטילה לנתינה, עם כל זאת המהות הדכאונית של פרקטיקות אלו נותרה בעינה, ובאופן פרדוקסלי אף מודגשת ביתר שאת.

ב- 50 שנות העשייה הציונית שקדמו לקום המדינה, אחת הפעולות המרכזיות הייתה רכישת אדמות בא"י, על מנת לבסס את האחיזה היהודית בארץ. עפ"י החוק התורכי, היה צורך בעיבוד האדמות על מנת שהאדמות הקנויות ישארו בידי הרוכשים. משום כך, נוצר צורך מיידי בעיבוד הקרקע ע"מ להמשיך ולהחזיק בבעלות עליה, והנטיעות נעשו חלק אלמנטרי מכיבוש האדמה לטובת הישוב היהודי-ציוני שהלך והתהווה בארץ. אך בנטיעות היה מימד נוסף, מעבר למימד הפוליטי-מדיני. הנטיעות נועדו במידה רבה להוכיח את יכולתו של המתיישב היהודי השב לארצו להפריח את השממה. הנטיעות היו מעשה הירואי של האדם המתגרה בסחף הרוחות[9], בקרקע השרשית הקשה לעיבוד ובמישורי הנגב הצחיחים. בהחלט ניתן לומר כי הנטיעות באידיאלוגיה הציונית, יותר משנועדו להעניק לטבע ולהכיר בו, נועדו להעניק ליהודי השב ארצה את תחושת

האדנות והשלטון על הטבע[10]. המטרה הייתה להכניע את איתני הטבע ובכך להקים בית ומולדת ליהודים השבים לארצם; לא ערכי הטבע ושמירתו הם שעמדו לנגד עיניהם של השותלים עם הרון בלב והאת ביד[11].

חשק הנטיעה והתנועות הירוקות

למרות דברי הביקורת על הפרקטיקות שעמדו בבסיס הציונות בימי ראשיתה, חשוב להדגיש שהכיוון החדש שהכניסה הציונות לט"ו בשבט הינו בגדר מהפכה של ממש. הרב קוק, שהיה מאנשי העליה השניה, עמד על הכיוון החדש שהעניקה הציונות, ופתגם החודש של הרב לחודש שבט הינו "חפץ הטבת הדורות הבאים בא לידי ביטוי בחשך נטיעת האילנות, המובלט בתקפו בעץ החרוב". הרב מכיר, אם כן, ב"חג הנטיעות" הציוני ומקבל אותו, אך יש לשים לב למשמעות שהוא מעניק לנטיעת האילן. לדידו הנטיעה אינה מבטאת את נטיעת היהודי באדמתו, וגם איננה מבטאת את כיבוש הטבע. הנטיעה מלמדת על הרצון להיטיב לדורות הבאים.

[8] דוגמא נאה להעמדת התכנים החדשים לצד התכנים המסורתיים ישנה בסדרת "ספר המועדים" של ד"ר יום-טוב לוינסקי. בסדרה זו טורח המחבר לתאר את החג המסורתי על גלגוליו השונים, כאשר הגלגול האחרון הינו הגלגול הציוני - כאשר החג "שב" לארצו. כמו כן, מוסיף המחבר לפחות מועד ציוני אחד מחודש - את יום העצמאות.

[9] בספרות העברית-ציונית ישנה דוגמא נאה להתמודדות מעין זו בסיפורו של ש"י עגנון "מאוהב לאוהב".

[10] בזמן האחרון ניכרת נטיה לעסוק בהיבטים הג'נדריאליים של הציונות, ובמחקרים אלו הציונות מקודדת כגברית וכשובניסטית. מתוך כך גם עולה תפיסת עולם שמתנגדת לערכי הטבע והסביבה. בעניין הזהות הג'נדראליות של הציונות ומשמעותה עיין ד. בוירין, "נשף המסיכות הקולוניליות", תיאוריה וביקורת - 11, מכון ון ליר - הקיבוץ המאוחד תל אביב, 1997 (עמ' 123-144). בעניין הציונות ההרצליינית וערכי הטבע - עיין בביקורת הספרים של נמרוד הלפרין, "הרצל לא חשב על איכות הסביבה", הארץ, כ"ג בטבת תש"ס.

[11] הדוגמה המפורסמת ביותר לחוסר התחשבות בערכי הטבע, שנבעה מתוך תפיסת המתיישבים כרוכשי השממה ומפריחיה, הינה יבוש החולה. בראשית שנות ה- 50 היה אגם החולה מערכת אקולוגית מיוחדת במינה בישראל ובעולם כולו. ממשלת ישראל, מתוך בורות בערכי הטבע מחד גיסא ויצרים דכאוניים-שתלנטיים מאידך גיסא, החליטה כי יש צורך ליבש את האגם ע"מ ליצור אדמות חקלאיות נוספות. יבוש החולה הוצג כמעשה הירואי אך בפועל יבוש האגם הרס מערכת אקולוגית מיוחדת במינה והקרקעות עצמן נמצאו בלתי ראויים לחקלאות. בשנים האחרונות הכירו בחוסר הטעם שהיה במעשה זה ומנסים להחיות את האגם.

ודאי הוא שהרב רומז כאן למעשה הידוע על אותו אדם שנטע עץ חרוב שיתן פרות בימי נכדיו, אולם חשוב לשים לב לכך שהדור החדש והדורות שאחריו מתאפשרים רק ע"כ שהדור הנוכחי מעניק לטבע ושומר עליו.

במילים אחרות, האדם תלוי וקשור בטבע ומקיים עמו יחסי גומלין של נטיעה ונתינה. ע"מ לקיים את המין האנושי לאורך זמן, האדם צריך להיות מודע לכך שהוא אינו יכול רק ליטול מהטבע, אלא הוא גם צריך להעניק לו.

דברי הרב מהווים למעשה את התשתית האידיאולוגית של התנועות הירוקות שפועלות כיום ברחבי העולם. המסר הבסיסי של תנועות אלו הוא: המשך קיומו של האדם בעולם תלוי ביכולתו לקיים מערכת יחסים שאינה דכאונית וכובשת כלפי הטבע. האדם נדרש לשמור על הטבע ולהעניק לו על מנת שהוא עצמו יוכל להמשיך ולהתקיים[12]. נטיעת האילנות, שהיתה בציונות המוקדמת מעשה של כיבוש ודיכוי, נעשית לנוכח המציאות האקולוגית העגומה לצורך חיוני. ברור שדברי הרב מגלמים בתוכם גם תודעה נפשית-רוחנית שונה ביחסי אדם-טבע. האדם הוא חלק מהטבע, ואם הוא לא ידע לקיים איזון נכון בין רצונותיו לבין צרכיהם של שאר היצורים בטבע, הן החיים והן הצומחים, הוא עשוי למצוא את עצמו ללא הטבע וכתוצאה מכך להכחיד את עצמו[13].

ט"ו בשבט והציונות הדתית

ההתפתחות שנסקרה לעיל מלמדת כי ישנה מגמה להפוך את ט"ו בשבט לחג שקשור בטבע. את הצעד הראשון עשו בית הלל, שעגנו את ט"ו בשבט במסגרת חגי הטבע והצביעו על התודעה הכפולה של האדם שבאה לידי ביטוי בטיבו הכפול של מועד זה.

את הצעד השני צעדה הציונות המוקדמת, ששינתה כיוון ביחסי אדם-טבע, ועברה מנטילה לנתינה. עם זאת, ראינו שגם נתינה זו אופינה ביחס של דיכוי ולמעשה נועדה להשתלט על הטבע.

את הצעד הנוסף צעד הרב קוק, בכך שהוא העניק לנטיעה משמעות של השלמה ושל בנין הטבע, מתוך הכרה בכך שהאדם תלוי בטבע, ועל כן האדם צריך לדאוג לקיומו.

דברי הרב קוק מציגים את המסגרת הרעיונית ביחס לט"ו בשבט, ובכתבים אחרים, כגון "חזון הצמחונות והשלום", מציג הרב בצורה מגובשת ומעמיקה את תפיסותיו לגבי מערכת היחסים הראויה בין האדם והטבע. התנועות הירוקות הפועלות ברחבי העולם, ובמידה מסוימת גם בישראל, מיישמות במידה לא מבוטלת את המערכת שהרב הציג, כך שהיום נוצר מצב שבו ישנה גם אידיאולוגיה ותשתית רעיונית מבית מדרשו של הרב, וגם נוצרו דפוסי פעולה מעשיים בתחום. ישנה מידה רבה של צדק בדרישה מכל האמונים על תורתו של הרב קוק בפרט, והציונות הדתית בכלל, להתייבב בחזית הפעילות למען ערכי הטבע והסביבה. אחד הצעדים הראשונים לכך צריך להיות בחינוך ובהדגשת המימד הערכי של ט"ו בשבט.

[12] הבאתי כאן את המסר הבסיסי שמשותף לכל התנועות הירוקות. אמת היא שישנן תנועות רדיקליות הקוראות לשיבה מוחלטת לטבע והתנתקות טוטלית מהטכנולוגיה, אך לא באלו עסקינן.

[13] הברור של יחסי האדם והטבע במשנת הרב חורג ממסגרת הדיון שלנו. ניתן רק להעיר כי מתוך עיון ראשוני בכתבי הרב מסתבר שישנה שאיפה להרמוניה ולאיזון עם הטבע. בכך, כמובן, ישנו הרבה יותר מאשר יחס אינסטרומנטלי לטבע. עם זאת, נושא זה עדין מצריך ליבון.

2. הַעֲלֹאִים לֹא יִי כִּי שְׁמֵי אֵיזִי זִיטוּי 62"ו 62ל2:

שני פיוטים נמצאו בגניזה הקהירית, המעידים על כך כי ט"ו בשבט צויין בימי הביניים באכילת פירות מא"י. להלן אחד מהם:

אָדָר נִזְלִי יִשָּׁע תִּזְלִי [=שפע גשמי ברכה תמטיר] לְהַמּוֹנִי

אָגוֹז יִפְרִיחַ לְמַעֲוָדָנִי [=לישראל]

בְּרֹאשׁ שָׁנָה לְאֵילָן אֶמֶץ [=חֶזֶק את] אֶמוֹנִי [=ישראל]

כִּי שְׁמִשׁ וּמִגֵּן ה'

בְּרֹאשׁ שָׁנָה לְאֵילָן צִמְחֵי אֵילָנוֹת בְּבִרְכָּה נִחְזָה,

קִיקִיּוֹן רֹאשׁ יוֹם רִמּוֹן צִיץ לַעַם זֶה,

שְׁקָמִים וְשִׁירֹק [מִיָּן עֵץ לֹא יְדוּעַ, וְאוֹלֵי יֵשׁ לְקִרְוֹא "שׁוֹרֶק" גִּפֶּן מוֹבַחֶרֶת] יִגְבָּה כְּזֶה;

תִּשְׁמִיעֵנוּ כִּי שְׁלוֹם אִמַּת

אֵתָן לָכֶם בַּמָּקוֹם הַזֶּה.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' עוֹשֵׂה הַשְׁלוֹם.

מתוך "מסעות בנימין השלישי" / מנדלי מוכר ספרים

חרוב שניטל לברכה בחמשה עשר בשבט, זהו אצל הבטלונים, המשובח בפירות הארץ, שאין כיוצא בו. כיוון שרואים אותו - זכר ארץ ישראל לפנייהם בא, מסתכלים ומסתכלים בו ונאנחים, ואומרים: הוי, ותולכנו, אבינו אב הרחמן, קוממיות - קוממיות בכל דקדוקיה וכוונותיה, לארצנו - שהחרובין מאכל עזים שם... ומעשה באדם מישראל שהביא פעם אחת למקומנו תמר, ויהי לפלא, והיו כל בני העיר למקטנם ועד גדולם, רצים לראותו. נטלו את החומש והראו בו באצבע, שהתמר, תמר זה, כתוב בתורה! אטו מילתא זוטרתיא היא, זה התמר הרי הוא מארץ ישראל!... היבטו לו - וארץ ישראל נצנצה במחזה לנגד פניהם: הנה עוברים את הירדן! הנה מערת המכפלה! הנה קבר רחל אמנו! הנה כותל מערבי! הנה טובלים ושולקים ביצים בחמי טבריא! הנה עולים על הר הזיתים, אוכלים חרובים ותמרים עד בלי די, ונותנים לתוך הכלים מלא חפנים מעפר הארץ!... אוי, אוי היו נאנחים, ועיניהם מקור דמעה.

אותה שעה - כך מספר בנימין - היו כל הבטלונים רואים את עצמם כאלו הם בארץ ישראל ומרבים לספר בביאת הגואל

3. קיימאל ואיכול הסביבה

חמישה ימים לפני ועידת קופנהאגן, נזכרו בכנסת לדון בחוקים ירוקים מאת יהונתן ליס, "הארץ" 4.12.09

התקדמות משמעותית בחקיקה למען איכות הסביבה בכנסת

ביום ראשון הקרוב, יממה אחת בלבד לפני פתיחת ועידת האקלים בקופנהאגן, צפויה ועדת השרים לחקיקה להחליט אם תאמץ הממשלה ארבעה חוקים ירוקים חדשים, שהם החוקים הסביבתיים המשמעותיים הראשונים שיזמו חברי הכנסת בקדנציה הנוכחית. העיתוי אינו מקרי, משלחת מצומצמת של שלושה חברי כנסת צפויה לצאת לקופנהאגן - במסגרת משלחת ישראלית רשמית רחבה יותר - והשלושה מעוניינים להציג את העשייה הירוקה בכנסת הנוכחית, אלא שזו לא הצליחה להניב פירות משמעותיים עד כה. השלושה הם: דב חנין (חד"ש), אופיר פינס (עבודה) וניצן הורוביץ (מר"צ).

בימי הכנסת הקודמת, הצליחו חברי הכנסת להעביר כמה חוקים סביבתיים משמעותיים, שזכו לכינוי ה"מהפכה הירוקה", ובהם "חוק אוויר נקי" וחוקים שמגנים על חופי הכנרת ומפרץ אילת. אתמול התכנסה השדולה הסביבתית-חברתית לדיון מיוחד, שבמהלכו הוצגו ארבע הצעות החוק שייתכן שיובאו להצבעה גם בכנסת במהלך השבוע הבא. לדברי חנין, "בחודשיים האחרונים, בתמיכת יו"ר הכנסת, עשינו מאמץ מאוד גדול כדי שנוכל להגיע לוועידת קופנהאגן עם תחילת עשייה פרלמנטרית בשורת נושאי מפתח". לדבריו, "התהליך כלל דיאלוג רציני ומקיף עם גורמי המקצוע במשרדי הממשלה השונים ואמור להגיע לסיכומו ביום ראשון הקרוב, כשארבעה חוקים סביבתיים, העוסקים בשאלות מפתח, יעלו לוועדת השרים לחקיקה". עוד הוסיף חנין: "אנו מקווים שחוקים אלה יזכו לתמיכת הוועדה. זו תהיה אמירה משמעותית גם של ממשלת ישראל וגם של כנסת ישראל".

ההצעה הראשונה מבין הארבע עוסקת בהתייעלות אנרגיה במבני ציבור. ההצעה קובעת כי בכל מוסד תבוצע בדיקה של צריכת האנרגיה, ולפיה תיקבע תוכנית מוגדרת להפחתה בצריכה. ההצעה כוללת שורה של אמצעים לחיסכון באנרגיה, בין היתר התקנה של נורות חסכוניות וכיבוי ציוד חשמלי שאינו בשימוש. ההצעה עברה קריאה טרומית בכנסת הקודמת. הצעה נוספת נוגעת ל"חוק

אנרגיה מתחדשת", והיא קובעת יעדים לאומיים לייצור חשמל מאנרגיות שמקורן בשמש, רוח או מים למשל. הצעת החוק השלישית קוראת לעידוד נסיעה בתחבורה הציבורית ומחייבת את שר התחבורה להגיש בתוך שנה תוכנית כוללת לשיפור התחבורה הציבורית בישראל, ולהציג לוועדת הכלכלה כל חצי שנה את התקדמות יישום התוכנית. התוכנית אמורה לכלול: התייחסות לשיפור השירות למשתמשים בתחבורה הציבורית, קביעת עדיפויות דרך לתחבורה הציבורית, שיפור השימוש המשולב באמצעי התחבורה הציבורית השונים, את הפחתת זיהום האוויר ואת הוזלת עלויות הנסיעה.

ההצעה הרביעית נועדה לעודד בנייה בת-קיימא: הצעת החוק יוצרת תמריצים לקביעת תקנים ונורמות בתחום הבנייה, המקדמים אימוץ אמות מידה סביבתיות - משימור אנרגיה ועד להפחתת רעש ושימוש במים. ההצעות זוכות לתמיכת ארגוני הסביבה והחברה בישראל, ומקודמות בשיתוף פעולה מלא עם משרדי הממשלה הרלוונטיים. משלחת הכנסת צפויה לצאת לארבעה ימים בלבד, לקראת סוף הוועידה, לימי הדיונים המכריעים. ח"כ פינס אמר אתמול: "לי לא ברור, וזה הכי מטריד, מהי המדיניות של ממשלת ישראל לקראת קופנהאגן. עד היום לא התקבלה החלטת ממשלה בנושא וייתכן שההחלטה תתקבל רק תוך כדי הוועידה, במהלך השבועיים הקרובים". לדבריו, "כדור הארץ לא מתחשב בלוחות הזמנים של ממשלת ישראל ואפילו לא בשל הוועידה בקופנהאגן".

היפוך הבריאה / הרב יעקב רימר

ולבסוף, האדם החריב את השמים ואת הארץ.
והארץ היתה תהו ובהו, ורוחו ההרסנית של האדם מרחפת על פני המים.
ויאמר האדם: אעשוק את הארץ ואנצל אותה לצרכי.
וירא את הכוח כי טוב הוא.
ויאמר: אפעיל את כוחי על הארץ ועל האטמוספירה.
ויהי כן.
ויהי ערב ויהי בוקר, יום שביעי.

ויאמר האדם: תהי הפרדה בין עם לעם, בין העמים העשירים לבין העמים אשר אינם עשירים.
תהי הפרדה בין אדם לאדם. בין העשירים לבין העניים אשר באותו עם.
ויבדל האדם בין עניים לעשירים. וינצלו העמים העשירים את העניים, וינסו להשתלט על כל המשאבים אשר להם, למען רווחת שלהם.
ויהי כן.
ויהי ערב ויהי בוקר, יום שישי.

ויאמר האדם: הבה ננצל את כל משאבי הארץ.
הבה נכרות את העצים, נכסה את הצמחים באספלט, פלדה ובטון, והארץ תביא לנו עוד משאבים,
ונמציא עוד מכשירים לנוחותו, לרווחתו ולהנאתו של האדם.
והאדם טעם את טעמו של הכוח ושל הממון וירא כי טוב טעמו.
ויהי בוקר ויהי ערב, יום חמישי.

ויאמר האדם: אשוטט לי ברחבי הארץ.
והאדם בנה מכוניות, אשר זיהמו את האוויר ואת השמים.
וענן התקדם אל השמים ונלכד בתוך החום, והקרחונים הפשירו, והימים גאו והאדמה יבשה.
אבל האדם ראה את הנדידה והכיבושים כי טובים הם.
וככל שראה יותר, רצה לכבוש יותר.
ויהי ערב ויהי בוקר, יום רביעי.

וירא האדם את העמים הקטנים, החיים על האדמה ומונעים ממנו את ניצול כל האדמה,
כי לא יעילים ולא מעשיים הם.
וייבן ערים גדולות ועצומות במקומות אשר חיו הקהילות הקטנות. הערים נבנו, הטכנולוגיה התפתחה, ויותר ענני עשן עלו לשמים.
והאדם אמר: זה רצון האלוהים.
ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי.

והאדם צרך יותר מזון ויותר משאבים שהיו נחוצים לרמת חיים הראויה לעיר גדולה.
ויאמר האדם: הבה ננצל את השטחים שעדיין אין עליהם ערים, ונגדל אוכל מזין עליהם.
והאדם שינה את פני האדמה לצרכיו. והאדם הרס שטחים, ובעלי חיים נכחדו, ועצים וצמחים נכרתו, ואוכל נשתל. וככל שהאדם צרך יותר, הייתה יותר פסולת, והרים של פסולת נוצרו.
והמים נשאו את הפסולת ממקום אחד לשני. והאדם לא דאג, וחשב שזה טוב.
ויהי ערב ויהי בוקר יום שני.

וביום האחרון כל אוצרות האדמה נוצלו. וכל האנשים היו מודאגים וחרדים, ולא נשארו שטחים פתוחים לבילוי, ולא היה אפשר לשחות במים, כי הכל שחור, ושום פרחים לא היו כדי להרית, כי כולם מתו. והשמש היוקדת עברה על הארץ וצרבה את פני האדמה, עד שלא הייתה מסוגלת לקיים את האדם ואת יתר היצורים.
עד שהאדם וכל מעשיו לא היו יותר.
והאדמה נחה ביום האחרון מכל מעשי האדם, אשר האדם בסיכלותו איבד.
ולא היה דבר.
ולא היה ערב,
ולא היה בוקר,
ולא היה עוד יום.

בראשית

מילים: חיים חפר
לחן: סשה ארגוב

בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ
והארץ הייתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום
וביום הראשון הבדיל אלוהים בין חושך לאור
ויהי אור
והבוקר בהיר זרח בעולם ואחריו בא הלילה שחור
ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד
וביום השני הוא יצר את הרקיע
הרקיע הנפלא והכחול
הרקיע שפרץ מתוך המים והבקיע
ונפרש מעל גבוה ועגול
ויהי ערב ויהי בוקר יום שני

וביום השלישי הוא יצר את היבשת
את העמק את ההר ואת הים
ונטע הרבה עצים וגם שתל פרחים ודשא
שהפליאו את העין ביופיים
ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי

וביום הרביעי את השמש ברא וירח עלה בלילות
רבבות כוכבים כל כוכב הוא מזל סובבו
ועברו במסילות
ויהי ערב ויהי בוקר יום רביעי

וביום חמישי הוא יצר חיים במים
את הצדפים את הדגים התנינים
ובאותו היום פרחו בני הכנף אל השמים

הנשרים הסנוניות והיונים
ויהי ערב ויהי בוקר יום חמישי

וביום השישי הוא יצר חיות בחלד
את הפילים האיילות את הצבועים
ובאותו היום ממש הוא ברא אדם בצלם
הוא ברא אדם בצלם אלוהים
ויהי ערב ויהי בוקר יום שישי

והאדם אילף כל בהמה
והאדם חרש באדמה
והאדם המציא את הגלגל
והאדם השיט ספינות על גל
והאדם ריסן את הקיטור
והאדם טס מעלה כציפור
והאדם כבש כוכבי מרום
והאדם ברא את האטום

והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום
וביום הראשון הבדיל אלוהים בין חושך לאור
ויהי אור
והבוקר בהיר זרח בעולם ואחריו בא הלילה
שחור
ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד

וביום השני הוא יצר את הרקיע
הרקיע שפרץ מתוך המים והבקיע
וביום השלישי הוא יצר את היבשת
ונטע הרבה עצים וגם שתל פרחים ודשא
ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי יום שלישי
ויברא את המאורות ברביעי

וביום חמישי הוא יצר חיים במים
ובאותו היום פרחו בני הכנף אל השמים
וביום השישי הוא ראה כי מעשהו תם
וישבות מכל מלאכתו ולא ברא את האדם
וירא אלוהים כי טוב.

מאת איתן אביב הנאה רבה לזימון והוראת הנושא,
13. המטה למורשת אברהם ישראל [שנה]